

Research Paper

Typology of The Concept of Identity-Class in Mystical Biographies (Tabaqat Al- Soufiye, Tazkirat Al-Awliya)

Parsa Yaghoobi janbeh saraei^{1*}, Aynaz Bardipour²

1. Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

2. Ph.D. Student, Department of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

Received: January 7, 2022

Accepted: October 16, 2022

Available Online: December 22, 2022

Keywords:

Mystical biographies, Tabaqat Al-soufiye, Tazkirat Al-Awliya, Identity, Class, Lifestyle

Abstract

Mystical biography is a form of mystical writing that has organized narratives about mystical subjects from the narrative point of view with two propositional-explanatory and narrative aspects and from the discourse point of view by modeling and legitimizing mystical subjects. Of course, in spite of sharing in the literary genre or following the common narrative tradition, the construction of the narrative and discourse of the memoirs differs from the concept of identity-class according to the author-narrators' special perception. In this article, the authors-narrators of the two mystical collective biographies, the classes of Ansari Sufism and the biography of Attar's saints, are defined and interpreted from the concept of identity-class and the epistemological and ideological underpinnings that organize them. The result shows that the author-narrator of the Sufi classes, following the tradition of collecting hadith and emphasizing the rigid reality in explaining the identity-class of the subjects of his representation, relied more on the pre-established elements of their identity, it has largely avoided explaining a lifestyle based on taste and consumption. In addition, in the continuity of the text, it devotes a considerable part of the textual space to the explanation of mystical concepts or prayers. In contrast to the author-narrator of Tazkereh al-Awliya, according to the tendency to romantic and reckless mysticism, attachment to madness is made with full openness, aspects of the elements that make up taste and consumption of subjects such as speech, nutrition, clothing, worship and rituals, represents relationships and assets. However, Ansari's conception of the concept of identity-class, in line with the old tradition of refusing to represent the individual and his body, has disappeared; the representation of subjects serves to explain mystical concepts, while Attar's writing serves to typify romantic mysticism by expanding the tradition of memoir writing, an act that often reveals aspects of the subjects' daily lives.

Yaghoobi janbeh saraei, P., & Bardipour, A. (2023). Typology of The Concept of Identity-Class in Mystical Biographies (Tabaqat Al- Soufiye, Tazkirat Al-Awliya). *Sociology of Culture and Art*, 4(4), 174-187.

Corresponding author: Parsa Yaghoobi janbeh saraei

Address: Faculty of Language and Literature, Kurdistan University, Sanandaj, Iran

Tell: 09188108236

Email: p.yaghoobi@uok.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction:

Islamic historiography was born in the tradition of collecting hadith and was faithful to that tradition from the point of view of methodology and the way of dealing with reality, including the representation of events and the identity of characters. In Islamic historiography, the description of the life and circumstances of the personalities from different sects and sects are written under titles such as biographies, translations, authorities, genealogies, class, and biography. The foundation for the emergence and growth of class and biography writing was the prophetic tradition and tradition, which Islamic scholars had prevented from distorting and falsifying prophetic hadiths in the early centuries. Later, the owners of other sciences such as theology, jurisprudence, etc., wrote books with the discipline of the Muhaddithians' classification. Tabaqat is the oldest method of dividing time that Muslim historians used. This was actually the logical result of dividing the records of the hadith narrators of the Prophet into companions and followers, which was formed at the end of the second century of Hijri and developed in the following centuries (Rosenthal, 1365: 11).

Tabaqat books are divided into three categories based on the style of writing: a) Books that categorize the classes by mentioning the class number at the beginning, and then mention the characters in alphabetical order, and under each name, their class number is also mentioned. The leading book in this style is the book of *Al-Karam al-Tahdhib* by Ibn Hajar Asqalani (773-852) Books that are organized based on classification and according to different criteria that their owners have in the classification, and under each category, the names of the narrators and muhaddiths of that category are listed. The book *Tabaqat* of Khalifa bin Khayyat (240 AH) is one of these categories. c) In the third category, a character is placed as a central character in each category, and only the students of that central character are mentioned.

460) is included in this category (Safari Forushani, 1379: 41-42).

From another point of view, biography can be divided into two general categories: biography and nomenclature. Biography introduces specific people and nomenclature represents the biographical data of people of a group with different settings (Robinson, 2012: 129). As a form of Islamic historiography, mystical writing can be divided into two categories, individual and collective, from the point of view of the degree of inclusion of the subject of discussion. biography individual deals exclusively with the life of a Sufi or mystic. But the collective reminder about the life of a large number of mystics or mystics. Among the examples of mystical collective biography, we can mention the biography of *Tabaqat al-Sufiya* Salmi and *Khawaja Abdullah Ansari*, *Haliya al-Awliya* Abu Naim Esfahani, *Attar al-Awliya tazkira* and *Nafahat Alans Jami*.

2- Methods:

In the ancient world, the class of Sufis and mystics has been active in different ways by choosing social and cultural patterns specific to their class and built their own identity and class. In classical mystical literature, biography narratives represent a major part of the actions of mystical subjects. The construction of the class of mystical subjects, in addition to the discourse positioning between mystical sects, is a type of modeling that is organized according to the sectarian and ideological affiliations of the authors-narrators of biography. Of course, the structure of their narration and representation in this discursive stance is tied to their understanding of the concept of identity-class at that time. In this research, the author-narrators of two mystical collective Biography namely "*Tabaqat al-Sufiya*" and "*Tazkarat al-Awliya*" have been interpreted and interpreted from the concept of class-identity and its role in constructing the subject's identity.

3- Findings:

In the collective biography writing tradition of Iranian-Islamic mysticism, according to the distinctive perception of the author-narrators of biography from the concept of identity-class, as well as the epistemological supports of their creators, two narrative-discursive systems of representing the identity of mystical subjects have been organized, which can be considered each of the books of *Tabaqat-ul-Sufiyyah* of Khwaja Abdullah Ansari and *Tadzirah-ul-Awliya* Attar as representatives of those two systems.

4- Conclusion:

The author of *Tabaqat Sufiyyah* in creating the identity-tabaqah of subjects includes things such as name, father's name, teachers, students, city, nickname, religion, job, death and such things directly. And the short report deals in such a way that at least the introduction of some topics does not go beyond one line to one paragraph and mainly there is no news about the daily life style of the subjects. On the other hand, the same author-narrator, in the continuity of the narrative of the text, sometimes devotes a lot of space to the explanation of mystical terms and concepts, as well as citations aligned with those concepts. Such an understanding of the concept of class identity in the centrality and narration of Khwaja Abdullah Ansari can be seen as a result of adherence to the tradition of collecting hadith, which is the basis of Islamic historiography, including mystical biography writing. A tradition that, based on its beliefs, was very interested in telling the truth; Based on this, he preferred a brief and detailed report over any kind of marginalization. On the other hand, it is in harmony with the epistemological-social paradigm of the classical world, which

generally avoided representing the individuality of subjects and the actions and situations attributed to their bodies.

On the other hand, the author of the narrator of *Tazkira al-Awliya*, in a unique way that has not found a follower in his own kind, calls them on the threshold of the narrative representation of each subject of representation with a powerful language that includes several addresses and names. Then, in the continuation of the narrative, by allocating several pages to each of the subjects, the details of their lifestyles are displayed based on identity-building elements such as clothing, nutrition, speech, worship and rituals, as well as belongings. Looking at Attar's representation of the lifestyle of mystical subjects, while one can indirectly distinguish between the two classes of ascetic-ascetic and mystic-lover based on their austerity or distinctive taste and consumption, in general, the type of art-making, author- The narrator has also realized that based on the epistemology of romantic mysticism, artificial madness and the resulting fraud, he shamelessly talks about the details of the subjects' lives and the liberation related to it.

5- Funding

There is no funding support.

6- Authors' contributions

Parsa Yaghoobi janbeh saraei, the corresponding author of this article is a Professor of Persian Language and Literature at the University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

7- Conflict of interests

Authors declared no conflict of interest.

سنخ‌شناسی مفهوم هویت-طبقه در سنت تذکره‌نویسی عرفانی (طبقات الصوفیه و تذکره‌الاولیاء)

پارسا یعقوبی جنبه‌سرایبی^{۱*}، آیناز بردی‌پور^۲

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

چکیده

تذکره‌نویسی عرفانی در مقام شکلی از نوشتار عرفانی است که از منظر روایی با دو وجه گزاره‌ای-توضیحی و داستانی و از منظر گفتمانی با الگوسازی و مشروعیت‌بخشی به سوژه‌های عرفانی حکایت‌هایی را درباره آنها سامان داده است. برغم اشتراک در گونه ادبی یا پیروی از سنت روایی مشترک، برساخت روایی و گفتمانی تذکره‌ها بنا به تلقی ویژه مؤلف-راویان از مفهوم هویت-طبقه متفاوت است. در این نوشتار تلقی مولف-راویان دو تذکره جمعی عرفانی، طبقات-الصوفیه انصاری و تذکره‌الاولیای عطار از مفهوم هویت-طبقه و پشتوانه‌های معرفتی و ایدئولوژیک سامان‌دهنده آنها دلالت‌یابی و تفسیر شده است. نتیجه نشان می‌دهد که مؤلف-راوی طبقات‌الصوفیه بنا به پیروی از سنت گردآوری حدیث و تأکید بر واقعیت صلب در تبیین هویت-طبقه سوژه‌های موضوع بازنمایی خود بیشتر بر عناصر از پیش تثبیت‌شده هویت آنها تکیه کرده؛ عمدتاً از تبیین سبک زندگی مبتنی بر سلیقه و مصرف طفره رفته است. افزون بر این در تداوم روایی متن بخش قابل ملاحظه‌ای از فضای متنی را به تبیین مفاهیم عرفانی یا مناجات اختصاص می‌دهد. در مقابل مؤلف-راوی تذکره‌الاولیاء بنا به گرایش به عرفان عاشقانه و بی‌پروا نیز دلبستگی به جنون‌برساخته با گشودگی تمام، وجوهی از عناصر برسازنده سلیقه و مصرف سوژه‌ها همچون سخن‌گفتن، تغذیه، پوشاک، عبادات و مناسک، تعلقات و دارایی‌ها را بازنمایی می‌کند. با این وصف تلقی انصاری از مفهوم هویت-طبقه همسو با سنت قدیمی امتناع از بازنمایی فرد و بدن وی، فروبسته بوده؛ بازنمایی سوژه‌ها در خدمت تبیین مفاهیم عرفانی است در حالیکه نوشتار عطار با بسط سنت تذکره‌نویسی در خدمت تیپ‌سازی عرفان عاشقانه است، کنشی که قلندرانه اغلب وجوه زندگی روزمره سوژه‌ها را افشاء می‌کند.

تاریخ دریافت: ۱۷ دی ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۲۴ مهر ۱۴۰۱

انتشار آنلاین: ۱ دی ۱۴۰۱

واژه‌های کلیدی: تذکره‌های عرفانی، طبقات‌الصوفیه، تذکره‌الاولیاء، هویت، طبقه، سبک زندگی

استناد: یعقوبی جنبه‌سرایبی، پارسا، بردی‌پور، آیناز. (۱۴۰۱). سنخ‌شناسی مفهوم هویت-طبقه در سنت تذکره‌نویسی عرفانی (طبقات الصوفیه و تذکره‌الاولیاء). فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۴(۴)، ۱۷۴-۱۸۷.

* نویسنده مسئول: پارسا یعقوبی جنبه‌سرایبی

نشانی: دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

تلفن: ۰۹۱۸۸۱۰۸۲۳۶

پست الکترونیکی: p.yaghoobi@uok.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

تاریخ‌نگاری اسلامی در دامن سنتِ گردآوریِ حدیث زاده شد و از منظر روش‌شناسی و شیوه پرداختن به واقعیت اعم از بازنمایی رخدادها و هویت شخصیت‌ها به آن سنت وفادار بود. در تاریخ‌نگاری اسلامی شرح احوال و زندگی شخصیت‌ها از فرقی و اصناف مختلف ذیل عناوینی همچون سیره، تراجم، مقامات، انساب، طبقات، تذکره به نگارش درآمده است. بستر پیدایش و رشد طبقات‌نگاری و تذکره‌نویسی سنت و سیره نبوی بود که دانشمندان اسلامی، در قرون اولیه از تحریف و جعل احادیث نبوی جلوگیری کرده بودند. بعدها صاحبان علوم دیگر همانند کلام، فقه و... با نظم و انضباط طبقات‌نگاری محدثین کتاب‌هایی را به رشته تحریر درآوردند. طبقات‌نگاری، کهن‌ترین روش تقسیم‌زمانی است که مورخان مسلمان از آن استفاده کردند این امر در واقع نتیجه منطقی تقسیم‌اسنادی راویان حدیث پیامبر به صحابه و تابعین بود که در اواخر قرن دوم هجری شکل گرفت و در سده‌های بعد تطور و تحول پیدا کرد (روزنتال، ۱۳۶۵: ۱۱).

کتاب‌های طبقات از جهت سبک نگارش به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف) کتاب‌هایی که در آغاز با ذکر شماره طبقه، طبقات را دسته‌بندی کرده و سپس به ذکر شخصیت‌ها به ترتیب حروف الفبا پرداخته و در ذیل هر نام شماره طبقه او را نیز ذکر کرده‌اند. کتاب شاخص در این سبک کتاب تقریب‌التهدیب ابن حجر عسقلانی (۷۷۳-۸۵۲ هـ) است. ب) کتاب‌هایی که براساس طبقه‌بندی و طبق ملاک‌های مختلفی که صاحبان آن‌ها در طبقه‌بندی دارند سامان گرفته‌اند و در ذیل هر طبقه نام روات و محدثین آن طبقه آمده است. کتاب طبقات خلیفه بن خیاط (م ۲۴۰ هـ) از این دسته‌اند ج) در دسته سوم، در هر طبقه یک شخصیت به عنوان محور قرار داده می‌شود و تنها به ذکر شاگردان آن شخصیت محوری پرداخته می‌شود کتاب رجال الطوسی تألیف شیخ ابوجعفر طوسی (۳۸۵-۴۶۰) در این دسته قرار می‌گیرد (صفری فروشانی، ۱۳۷۹: ۴۱-۴۲).

از منظری دیگر، شرح حال‌نگاری را می‌توان به دو دسته کلی زیست‌نگاری و نام‌نگاری تقسیم کرد. زیست‌نگاری به معرفی افراد مشخص پرداخته و نام‌نگاری داده‌های زیست‌نگارانه افراد یک گروه را با تنظیم‌های مختلف بازنمایی می‌کند (رابینسون، ۱۳۹۲: ۱۲۹). تذکره‌نویسی عرفانی هم در مقام شکلی از تاریخ‌نگاری اسلامی را از منظر میزان دربردارندگی افراد موضوع بحث می‌توان به دو دسته فردی و جمعی تقسیم کرد. تذکره فردی به صورت اختصاصی به زندگی یک صوفی یا عارف می‌پردازد. اما تذکره جمعی درباره زندگی تعداد کثیری از متصوفه یا عرفا است. از نمونه‌های تذکره‌های جمعی عرفانی می‌توان به تذکره‌های، طبقات الصوفیه سلمی و خواجه عبدالله انصاری، حلیه‌الاولیاء ابونعیم اصفهانی، تذکره‌الاولیاء عطار و نجات‌الانس جامی اشاره کرد. از آنجا که تبیین ساختار روایی-گفتمانی آنها می‌تواند به شناخت بقیه نمونه‌های مشابه نیز کارکرد آنها در مقام بخشی از نظم تولید و رواج دانایی عرفانی ایرانی-اسلامی کمک کند؛ در این پژوهش تلقی مؤلف-روایان دو تذکره جمعی عرفانی یعنی «طبقات-الصوفیه» و «تذکره‌الاولیاء» از مفهوم هویت-طبقه و نقش آن در برساخت هویت سوژه‌ها دلالت‌یابی و تفسیر شده است. لازم به یادآوریست طبقات‌الصوفیه خواجه عبدالله انصاری (۳۹۶-۴۸۱ق) بازخوانی طبقات‌الصوفیه سلمی به فارسی هروی است که در آن طبقات صوفیان را به شش طبقه تقسیم می‌کند. تذکره‌الاولیای عطار نیشابوری (۵۴۰-۶۱۸) نیز بازنمایی شرح حال ۹۷ تن از اولیاء و مشایخ صوفیه است.

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱- پیشینه تجربی

عبداللهیهان (۱۳۹۰) در مقاله «خوراک، پوشاک، مسکن در قرن ششم و هفتم خورشیدی با استفاده از تحلیل متن کتاب تذکره-الاولیای عطار نیشابوری» سعی کرده تا با تحلیل متن کتاب تذکره‌الاولیای عطار نیشابوری، تحلیل فرهنگی-تاریخی از وضع زندگی

در قرن ششم و هفتم هجری- قمری ایران ارائه کند. بنا به تلقی این نوشتار، زندگی فقیرانه آن روزگار خلق و خوی عارفانه را تقویت کرده و کنش متقابلی را میان فرهنگ مادی و باورهای زندگی روزمره ایجاد کرده است.

تقوی، صالحی‌نیا و دانشور (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی تطبیقی ابعاد شخصیت ذوالنون در سه تذکره (طبقات‌الصوفیه، تذکره-الاولیاء و نفحات‌الانس)» به این نتیجه رسیده‌اند که وجه اشتراک هر سه اثر، شناساندن وضعیت استعلایی شخصیت ذوالنون در جهت تعلیم مبانی تصوف است. با این تفاوت که خواجه عبدالله انصاری در عصر تعصب و مواجهه با درگیری‌های مذهبی، ذوالنون را عارفی متشرع و مذهبی می‌داند ولی عطار با استفاده فراوان از کرامات و نگاه انتقادی به روزگار پر از فسادش او را عارفی مبارز می‌شناسد. جامی نیز بدون توجه به اوضاع اجتماعی خود، ذوالنون را صوفی‌ای معتدل معرفی می‌کند.

نزهت و حسینیایی (۱۳۹۷) در مقاله «روش‌شناسی زندگی‌نامه‌نویسی در ادبیات عرفانی (مطالعه موردی: تذکره‌الاولیاء عطار نیشابوری)» سعی کرده‌اند با بهره‌گیری از نظریه‌های جدید ادبی و تجزیه و تحلیل ابعاد معرفت‌شناختی تذکره‌الاولیاء شرحی کلی از سرشت ادبی-عرفانی و تاریخی این اثر ارائه و نقش اصول زندگی‌نامه‌نویسی و نحوه استفاده آنان را تسلط عطار در شکل‌گیری گزاره‌های ادبی و عرفانی تبیین کنند.

یعقوبی جنبه‌سرایبی و رحیمی (۱۳۹۷) در مقاله «برساخت‌گفتمانی پیرنگ در گزارش‌های تذکره‌ای عرفانی: روایت‌های حلاج» وجوه مشروعیت‌بخشی به حلاج و مشروعیت‌زدایی از وی را در پانزده گزارش تذکره‌ای از جمله در موضع‌گیری مولف-راویان طبقات‌الصوفیه و تذکره‌الاولیاء تبیین کرده‌اند.

یعقوبی جنبه‌سرایبی و بردی‌پور (۱۳۹۷) در مقاله «بازنمایی طبقات عرفا در تذکره‌الاولیاء: ریاضت به مثابه سلیقه و مصرف» سبک بازنمایی طبقات عرفا در تذکره‌الاولیاء پس از برابرخوانی ریاضت به مثابه سلیقه و مصرف با تکیه بر آرای متفکران مطالعات فرهنگی و جامعه‌شناسی سلیقه و مصرف دلالت‌یابی و تفسیر کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که انواع ریاضت یا سلیقه و مصرف عرفا در تذکره‌الاولیاء در قالب پنج عنصر پوشاک، تغذیه، عبادات و مناسک، سخن گفتن و حرکات بدن و در نهایت تعلقات و دارایی‌های سوژه‌های عارف به برساخت و تمایز دو کلان طبقه «عارف-زاهد» و «عارف-عاشق» انجامیده است.

از میان نوشتارهای فوق، بخشی از مقاله اخیر می‌تواند پیشینه بلافصل این نوشتار باشد با این تفاوت که تحقیق حاضر چه از نظر شمول بحث، چه نوع تحلیل و نتیجه‌گیری بدنبال تبیین و تفسیری دیگر از سنت تذکره‌نویسی عرفانی است.

۲-۲: ملاحظات نظری

هویت به حس معین اجتماعی افراد مبتنی بر اینکه «چه کسی هستند؟» یا «چگونه شناخته می‌شوند؟» اطلاق می‌شود. این مفهوم با دو وجه تمایز و تشابه جایگاه فرد را در بستر اجتماع بازنمایی می‌کند. به عبارتی دیگر از یک سو هر شخص با ویژگی‌های از دیگر افراد را از دیگری متمایز و با وجوهی دیگر با آنان تشابه می‌یابد (جنکینز، ۱۳۹۴: ۵). جامعه‌شناسان و روانشناسان اجتماعی معمولاً به سه جنبهٔ هویت فکر می‌کنند: ۱) هویت اجتماعی یا عینی که به وابستگی و تعلق فرد به گروه‌های مختلف اجتماعی و ویژگی‌های متمایز اجتماعی مرتبط با چنین تعلقی مثل جنسیت، طبقهٔ اجتماعی یا قومیت اشاره دارد ۲) هویت شخصیتی یا ذهنی که به ترکیب منحصر به فرد ویژگی‌ها، رفتار و اولویت‌های شخص ارجاع دارد. ۳) هویت خویشتن (نفس) که به احساس یک شخص از اینکه می‌داند چه کسی است و چگونگی «سازگاری» احساس ثبات و تداوم اشاره دارد که به حفظ چشم‌انداز و کنش‌های فرد کمک می‌کند (پاترسون، ۱۳۹۸: ۱۸۷). ناگفته نماند هویت به خودی خود دم دست نیست بلکه همواره باید تثبیت شود؛ طبقه‌بندی کردن اشیاء و افراد، و مرتبط ساختن خود با چیزی یا کسی دیگر. هر یک از این معانی جایگاه هویت را در افت و خیز عمل و فرآیند معین می‌کنند؛ همهٔ افراد هر دو این کار را انجام می‌دهند. علاوه بر آن، معنی دوم در بافت روابط اجتماعی، بر درجه‌ای از بازتابی بودن دلالت دارد (جنکینز، ۱۳۹۴: ۵-۶).

عناصر برسازنده هویت را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: عناصر ثابت که شامل مواردی چون جنسیت، قومیت، سن، نژاد و... بوده و خود فرد دخالتی در آن‌ها ندارد. در مقابل عناصر سیال که به وسیله انتخاب‌های فرد در طول زندگی شکل می‌گیرد و می‌تواند تغییر بکند. نوع دوم حاصل نوعی گزینش و انتخاب نمادین است که سلیقه و الگوی مصرف افراد است و موجب تمایز و طبقه‌بندی آنها می‌شود (بوردیو، ۱۳۹۵: ۲۵). تمایزهای اخیر سبب شکل‌گیری سبک‌های زندگی و به دنبال آن طبقات اجتماعی می‌شود. بنابراین، هر نوع انتخاب و گزینش فرد، به هویت او شکل می‌دهد و آن را در دو قالب هویت نمایشی و تجسم یافته و هویت تجسم نیافته قرار می‌دهد (جنکینز، ۱۳۹۴: ۳۵-۳۶). هویت تجسم یافته، جنبه‌های ظاهری و نمایشی هویت است که با چشم دیده می‌شود و بیشتر در نتیجه مصارف زیستی و فیزیکی خلق می‌گردد و هویت تجسم نیافته، حاصل مصارف فرهنگی و کرداری است و در حوزه اخلاقیات، صفات و کردارها جای می‌گیرد.

در دنیای معاصر، هویت به امری نمایشی تبدیل شده است و شاخص‌های مرزبندی «خود» کمرنگ و بی‌ثبات شده‌اند (لیندولم، ۱۳۹۳: ۳۰). رشد رسانه‌ها، گسترش دنیای مجازی و عرضه کالاهای گوناگون، انسان را در تراکم انبوهی از اشیاء قرار می‌دهد و فضا را برای انتخاب‌ها و سلیق به حد زیادی باز گذاشته است همانطور که بودریار در کتاب «نظام اشیا» اشاره می‌کند، در دنیای جدید اشیا خارج از کارکرد عملی خود، بازتاب یک جهان بینی هستند که در آن افراد، ظرفی برای حالات درونی قرار می‌گیرند (بودریار، ۱۳۹۷: ۳۴) بنابراین افراد هر روز با الگوهای مصرفی جدید، تغییر می‌کنند و هویت تازه به خود می‌گیرند. بدین روش در جهان معاصر، افراد بر اساس سلیق و انتخاب‌ها، طبقه‌بندی می‌شوند و به هویت و سبک زندگی دست می‌یابند. اما این رویه در دنیای قدیم کاملاً متفاوت است و تنها در دست طبقات سیاسی و اشرافی جامعه به عنوان ابزاری در جهت رقابت و تبلیغات استفاده می‌شود (کاریگان: ۱۳۹۷: ۱۲-۱۳). با این وصف چارچوب هویت‌یابی در جوامع قدیم برخلاف جهان معاصر، از وجوه تثبیت شده برسازنده طبقه نشأت می‌گیرد و افراد بر مبنای طبقات اجتماعی که در آن قرار دارند، تعریف می‌شوند و سپس به الگوهای هویتی و مصرفی دست می‌یابند.

ناگفته نماند بنا به پارادایم‌ها و بافت اجتماعی-فرهنگی جوامع پشتوانه‌های و مبنای برسازنده طبقه نیز از دوره به دوره متفاوت است. پاتریشیا کرون بر این باور است که بسیاری از تاریخنگاران طبقه را در معنای نادقیق آن بکار گرفته‌اند و واژه طبقه، در اشاره آنان بیشتر بر مفاهیمی همچون گروه و دسته اشاره دارد. از نظر وی طبقه به معنای دقیق کلمه حاصل همگرایی کامل اقتصادی، فرهنگی و سیاسی است و بر این نکته تأکید می‌کند که در جهان کلاسیک عموماً مبنای گروه‌بندی، سیاسی است و پشتوانه‌های اقتصادی و ثروتمندی ذیل موقعیت موروثی قرار می‌گیرد (کرون، ۱۳۹۵: ۱۹۰-۱۸۵). با این وصف مفهوم طبقه با پشتوانه اقتصادی خصیصه جهان معاصر بوده و با رواج سرمایه‌داری سامان یافته است. در تلقی جامعه‌شناسان بزرگی همچون مارکس و ماکس وبر با وجود تفاوت‌هایی که با هم دارند، اساس طبقه، اقتصاد است. در سنت مارکسیستی تعریف مفهوم طبقه بر حسب فرآیندهای استثمار و پیوند دادن مفهوم طبقه به نظام‌های متفاوتی از مناسبات اقتصادی است به عبارتی دیگر مناسبات طبقاتی به مثابه شکلی از تولید فرض می‌شود (آلین رایت و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۹).

در دنیای قدیم طبقه صوفیان و عارفان با انتخاب و گزینش الگوهای اجتماعی و فرهنگی خاص طبقه خود به شکل‌های متفاوتی به کنش‌گری پرداخته و هویت و طبقه خود را بر ساخته‌اند. در ادبیات کلاسیک عرفانی روایت‌های تذکره‌ای بخش عمده‌ای از کنش‌های سوژه‌های عرفانی را بازنمایی می‌کند. بر ساخت طبقه سوژه‌های عرفانی افزون بر موضع‌گیری گفتمانی میان طریقت-های عرفانی، نوعی الگوسازی است که بنا بر وابستگی‌های طریقتی و ایدئولوژیک مولف-راویان تذکره‌ها سامان یافته است. البته ساختار روایت‌پردازی و شیوه بازنمایی آنان در این موضع‌گیری گفتمانی به درک آنان از مفهوم هویت-طبقه در آن زمان گره خورده است.

۳- سنخ‌شناسی مفهوم هویت- طبقه در تذکرة‌های عرفانی

تلقى مؤلف-راویان تذکرة‌های عرفانی درباب هویت-طبقه سوژه را می‌توان در دو جا جستجو کرد: ۱. اشارات فرازبانی ۲. رویکرد کاربردی. اشارت فرازبانی معمولاً شامل دو دسته گفتمان وجهی و توضیحی است. گفتمان وجهی اغلب گزارش صدق و عینیت سخن یا به عبارتی دیگر مستندنمایی و اعتبار بخشی به متن است و گفتمان توضیحی گزارش تدوین اثر به همراه روش‌شناسی نوشتار است (نک. لینتولت، ۱۳۹۰: ۶۷ و ۷۲). این اشارات عموماً در مقدمه اثر گاهی هم در لابلای متن دیده می‌شود. اشارات فرازبانی مندرج در مقدمه هر دو تذکرة موضوع تحقیق حاضر عمدتاً وجهی است. خواجه عبدالله در مقدمه طبقات‌الصوفیه با استناد به کلام خدا و کارکرد تذکار و یادآوری مندرج با آن چنان می‌نمایاند که او هم با تأسی از قرآن سعی دارد با بازنمایی قصه‌های صوفیان ضمن الگوسازی، مخاطبان را بیدار کند. انصاری با برابرخوانی ضمنی مذکور سعی می‌کند به نوشتار خود اعتبار ببخشد:

«قال الشيخ شيخ الاسلام رضى الله عنه، قال ابوالقاسم جنيد بن محمد الصوفى رحمه الله: حكايات المشايخ جند من الجنود الله عزوجل، يعنى للقلوب. از وی پرسیدند: که این حکایات چه منفعت کند مریدان را؟ جواب داد که الله می‌گوید: عز ذکره: و کلا نقص عليك من انباء الرسل ما نثبت به فؤادك می‌گوید عز ذکره: که قصه‌های پیغامبران و اخبار ایشان بر تو می‌خوانیم و از احوال ایشان ترا آگاه می‌کنیم تا دل تو به آن ثابت باشد و قوت افزایش و چون بار و رنج به تو رسد و بر تو زور آرد، از اخبار و احوال ایشان شنوی و در اندیشی، دانی که ایشان همان بارها و رنج‌ها بر وی می‌رسید در آن صبر می‌کردند و احتمال و توکل و ثقه بر وی کردند. به آن دل تو را عزم و ثبات و قوت افزایش تا صبر توانی کردن و...» (انصاری، ۱۳۶۲: ۲).

عطارنیشابوری هم با تکیه بر این تعبیر «که چون این سخن بهترین سخن‌هاست» نیز تأکید بر کارکرد متن، همان را انصاری را طی کرده است: «دیگر سبب آن بود، از چند وجه: اول آنکه دنیا بر دل مردم سرد کند. دوم آن که آخرت را بر دوام ملازم خاطر بود سوم آن که دوستی حق در دل مرد پدید آورد. چهارم آن که مرد چون این نوع سخن را بشنود زاد راه بی‌پایان ساختن گیرد...» (عطار، ۱۳۹۶: ۸).

با این وصف سخنی از گفتمان توضیحی در مقدمه دیده نمی‌شود تا تلقی مؤلف-راویان در باب روش‌شناسی نوشتار و نگاه آنان به مفاهیمی همچون هویت یا طبقه و شیوه بازنمایی آنها مشخص شود. آنچه باقی می‌ماند رجوع به رویکرد کاربردی آنهاست که بی‌اشاره به آن در روش بازنمایی هویت-طبقه سوژه‌ها بکار گرفته‌اند. بر همین اساس روش هر کدام به شرح زیر تبیین و صورتبندی شده است.

۳-۱- مفهوم هویت-طبقه در طبقات‌الصوفیه

طبقات‌الصوفیه خواجه عبدالله انصاری بازخوانی طبقات‌الصوفیه عبدالرحمن سلمی است که خواجه عبدالله در مجالس تذکیر و تدریس خویش املاء کرده؛ یکی یا چند شاگرد آن نوشته‌اند. با این وصف مؤلف-راوی اصلی کتاب اوست. در بازنمایی خواجه عبدالله انصاری هویت-طبقه سوژه‌های صوفی و مشایخ در شش طبقه سامان یافته و هر شخصیت عرفانی را ذیل طبقه قرار گرفته ست. او در طبقات‌الصوفیه به معرفی ۲۵۸ شخصیت می‌پردازد. در جدول زیر تعداد شخصیت‌های معرفی شده در هر طبقه آمده است:

طبقه اول	طبقه دوم	طبقه سوم	طبقه چهارم	طبقه پنجم	طبقه ششم
۴۱	۵۷	۳۵	۳۰	۵۹	۳۶
ابوهاشم صوفی	عبدالله مغربی	منصور حلاج	ابوبکر شبلی	عبدالله رودباری	ابومظفر ترمذی
بشربن حارث	جنیدبن محمد	حسن صبیحی	عبدالله منازل	عبدالله خفیف	عارف عیار
و...	و...	و...	و...	و...	و...

طبقات الصوفیه با معرفی «ابوهاشم صوفی» از عارفان قرن دوم (۱۵۸-۱۶۹) شده و با «ابوعلی حسن بن محمد دقاق نیشابوری» زیسته در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم پایان می‌گیرد. اگر بخواهیم این شش طبقه را براساس دوره تقسیم‌بندی کنیم، قرن‌های دوم، سوم و چهارم و اوایل قرن پنجم را در برمی‌گیرد:

طبقه اول	طبقه دوم	طبقه سوم	طبقه چهارم	طبقه پنجم	طبقه ششم
قرن ۳ و ۲	قرن ۳ و ۴	قرن ۳ و ۴	قرن ۳ و ۴	قرن ۴	قرن ۴ و ۵

مؤلف-راوی طبقات الصوفیه، همه شخصیت‌های کتاب را با گزارش کلی شامل مواردی همچون ذکر نام پدر، کنیه، استاد و شاگردان، محل زندگی، سال وفات، مذهب و هم‌دوره‌ای‌ها است و بر ساخت هویت- طبقه در تلقی وی بیشتر به معرفی شناسنامه‌ای منحصر شده یا گزارشی خشک و مستقیم از نسبت افراد با جامعه پیرامون یا دیگری معنوی است. در مواردی نادر به گوشه‌ای از سبک زندگی افراد اشاره می‌شود. از منظر تداوم روایی این گزارش‌ها از یک سطر تا یک پاراگراف را در بر می‌گیرد:

«عزیری؛ از متقدمان است از مشایخ ذوالنون مصری رحمه‌الله» (انصاری، ۱۳۶۲: ۲۵)

«فتح شخرف؛ سید بوده، گویند از کش بوده، کنیت او ابونصر» (همان: ۳۷).

«بوعمر واکاف؛ بوده به اندلس، جنید دیده بوده» (همان: ۱۵۵).

«عباس بن یوسف الشکلی؛ کنیت او ابوالفضل است از مشایخ قدیم بغداد بوده» (همان: ۱۲۰).

یحیی بن معاذ الرازی التمیمی الواعظ، کنیت ابو زکریا، به نیشابور برفت در سنه ثمان و خمسين و مائتین» (همان: ۸۵).

«عباس بن الشاعر الازدی؛ شاگرد ابوالمظفر کرمانشاهی، کنیت او ابوالفضل، یگانه مشایخ شام در وقت خود» (همان: ۱۲۱).

«شیخ ابوحمزه البغدادی البزاز؛ و هو من اقران سری السقطی، نام وی محمد بن ابراهیم است، به بغداد بود و با بشر حافی صحبت کرده، برفته در سنه تسع و ثمانین و مائتین» (همان: ۱۲۶).

«احمد بن وهب؛ کنیه ابوجعفر، به بصره بود، با بو حاتم عطار صحبت کرده و استاد ابویعقوب است. اندر مسجد شونیزیه بوده در روزگار سنه سبع و مائتین برفته» (همان: ۱۱۸).

«منصور بن عمار؛ کنیه ابوالسری از اهل مرو بوده، اصل او از دندانقان بوده و گفتند از اهل بارود و گفتند که از اهل پوشنگ و به بصره بود و نیکو سخن از واعظان» (همان: ۱۰۶).

«بوعبدالله رودباری، شیخ الاسلام گفت: که نام وی احمد بن عطا شیخ شام بود به صور نشست، صور و صیدا بر کنار دریاست و گور وی به صور بود، اکنون در دریاست. خواهرزاده بوعلی رودباری است سید بوده صوفی قرای، مادر وی فاطمه خواهر شیخ بوعلی رودباری است. به صور مرده در ماه ذی‌الحجه سنه تسع و تسعین و ثلثمائه» (همان: ۴۷۰).

«فضیل بن عیاض بن مسعود بن التمیمی ثم الیربوعی. کنیه ابوعلی الکوفی. امام است از ائمه دین و شرع، از اقران ثوری و مالک، از استادان عبدالله مبارک، به اصل از کوفه است و در مکه مجاور سالها، سید بوده بزرگ، در شرع امام، و در زهد یگانه بزهده صوفیان و محبت، و گفته‌اند به اصل از خراسان بوده ناحیت مرو، از دیه فندین (قندیز). و گفته‌اند وی به سمرقند و به بارود بزرگ شده و کوفی اصل است و نیز گفته‌اند کی بخاری اصل است ولله اعلم. وفات وی در محرم بوده، سنه سبعة و ثمانین و مائه. شیخ الاسلام گفت عظم‌الله برکته: که فضیل عیاض را پسری بود علی نام، از پدر مه بود در زهد و عبادت و ترس» (همان: ۲۸ و ۳۲).

«ابوعبدالله المغربي، نام وی محمد بن اسماعیل، گویند که استاد ابراهیم خواص بود و ابراهیم بن شیبان کرمانشاهی و بوبکر بیکندی، شاگرد ابوالحسن علی بن رزین هروی بود. شیخ الاسلام گفته که عمر بوعبدالله صد و بیست و دو سال بود (و عمر استاد وی صد و بیست سال) و ابوالحسن رزین شاگرد عبدالواحد زید بصری بود، و عبدالواحد زید شاگرد حسن بصری بود گور بوعبدالله

غربی، بر سر کوه طور سینا است پهلوی استاد علی رزین در زیر خرنوب (درختی است بیابانی خاردار) گویند که در سنه تسع و سبعین و مائتین برفته از دنیا (درستر آنست: که در سنه تسع و تسعین و مائتین برفت)» (همان، ۲۰۴-۲۰۵).

با این وصف در تلقی خواجه عبدالله انصاری، عناصر برسانندهٔ هویت در طبقات الصوفیه، از پیش تعیین شده و مستقیم است از این‌رو در طبقات الصوفیه مؤلف-راوی به جزئیات زندگی و سبک زندگی سوژه‌ها نپرداخته است. البته این امر را می‌توان نوعی الگوبرداری از سنت حدیث و حذف کردن جزئیات و گفتن واقعیت‌ها فرض کرد که مؤلف-راوی بنا به تلقی زاهدانهٔ خود بدان پایبند است. در جدول زیر تعداد عناصر هویتی به کار گرفتهٔ مؤلف-راوی در طبقات الصوفیه آمده است. با توجه به جدول خواجه عبدالله از بین عناصر هویتی به نام شهر، نام پدر عارفان و هم‌دوره‌یی آنها بیشترین توجه را داشته است.

افراد	پدر	کنیه	استاد	شاگرد	وفات	شهر	لقب	مذهب	شغل	پسر	امام	هم‌دوره
۲۵۸	۱۴۰	۵۹	۵۵	۵۸	۸۸	۱۸۳	۸	۱۸	۱۲	۷	۳۳	۱۲۸

البته ناگفته نماند مؤلف-راوی طبقات الصوفیه در مقابل بازنمایی مختصر وضعیت-کنش‌های سوژه‌های عرفانی به بسط برخی از اصطلاحات و مفاهیم عرفانی مطابق با دیدگاه عرفانی خود پرداخته و صفحات زیادی را به تبیین آنها اختصاص می‌دهد. اصطلاحات و مفاهیمی همچون توحید، وجود، علم، شناخت و غیره. برای مثال مؤلف-راوی کتاب ۱۵ صفحه به مفهوم توحید اختصاص می‌دهد: «توحید سه است: خلع‌الاندام و به زبان گواهی دادن که یکی است و در دل یقین دانستن و توحید مبلغین: طرح‌الریاسه، که هر مقصود آن تو کنی، توحید مهین: آنست که جز یک نبود... (همان: ۱۷۳). یا: در موارد دیگر (ص: ۵-۶)، (همان: ۱۳۷-۱۴۴)، (همان: ۱۶۳-۱۶۷). این شیوه از بازنمایی مؤلف-راوی برای خوانندگان کتاب چنین می‌نماید که گویی تئوری‌پردازی و بسط مفاهیم در طبقات الصوفیه مهم‌تر از الگوی‌سازی از شخصیت‌های عرفانی است.

افزون بر بسط مفاهیم و تئوری‌پردازی، آوردن مناجات‌نامه‌ها در ذیل مفاهیم عرفانی یا مناجات‌گویی مؤلف-راوی که همسو با مفهوم در حال بازنمایی نیز صفحات زیادی از کتاب را در برگرفته است:

مناجات‌نامه در ذیل مفهوم توحید:

یا واحد لم یقم توحیده احد
ان الذین یتهم توحیده قصدوا
توحید من صحح التوحید عن صد
انت التوحید و انت الواحد الاحد
من حیث ما قصدوا توحیده جحودا
دون الطریق الی توحید صدوداً... (همان: ۱۸۰)

در موارد دیگر: (همان: ۴۲-۴۳)، (۴۷-۵۱)، (همان: ۵۵)، (همان: ۱۱۰)، (۱۴۷-۱۴۹) و...

۲-۳- مفهوم هویت- طبقه در تذکره‌الاولیاء

کتاب تذکره‌الاولیاء عطار برخلاف کتاب طبقات الصوفیه به معرفی شناسنامه‌ای منحصر نمی‌شود. عطار در تذکره‌الاولیاء ۹۷ شخصیت عرفانی را معرفی می‌کند و به بازنمایی سبک زندگی سوژه‌ها می‌پردازد. تذکره‌الاولیاء به لحاظ نوع بازنمایی بویژه در سطح گفتمانی، نسبت به سایر تذکره‌های عرفانی متمایز و برجسته است. نشانه‌های متنی در تذکره‌الاولیاء، بازنمایندهٔ سبک زندگی سوژه‌ها است که حاصل انتخاب‌ها و چینش‌های هدفمند مؤلف-راوی است. تعداد صفحات اختصاص داده شده به سوژه‌ها در تذکره‌الاولیاء برخلاف طبقات الصوفیه زیاد است و این موضوع باعث می‌شود مؤلف-راوی به پیرنگ‌سازی و موضع‌گیری بپردازد. عطار به دو روش به برساخت و بازنمایی هویت- طبقه سوژه‌ها پرداخته است. ۱- آستانه روایی هر فصل تذکره‌الاولیاء در برساخت هویت- طبقه سوژه‌ها ۲- روش به کار گرفته در داخل متن با تکیه بر مؤلفه‌های برساننده سبک زندگی همچون پوشاک، غذا، عبادات و مناسک است.

۱-۲-۳- فراخوانی سوژه‌ها در آستانه روایی حکایت‌ها

از منظر روایی، عنصر شخصیت و از منظر گفتمانی سوژه قلب و هسته مرکزی هر روایت بوده و نام‌دهی و فراخوانی وی در بر ساخت گفتمانی پیرنگ و هویت سوژه‌ها نقشی اساسی دارد. «نام‌گذاری شخصیت‌ها همیشه بخش مهمی از خلق شخصیت‌ها است و با ملاحظات و تأملاتی صورت می‌گیرد» (لاچ، ۱۳۹۱: ۸۱). براساس تقسیم‌بندی ریمون-کنان انواع شخصیت‌پردازی به دو دسته اصلی و عمده و یک دسته فرعی تقسیم می‌شود: ۱- تعریف مستقیم شخصیت: از طریق صفت؛ ۲- بازنمایی غیرمستقیم شخصیت: الف) کنش: کنش مکرر، کنش غیرمکرر ب) گفتار پ) ظاهر بیرونی ت) محیط ۳- نام‌های تمثیلی که خود به پنج شیوه می‌توانند ویژگی‌های شخصیت را بازنمایی کنند: از لحاظ بصری، از لحاظ آوایی، محل تولید آوا، ساخت واژی و از لحاظ معنایی (ریمون-کنان، ۱۳۸۷: ۸۴-۸۳).

در آغاز هریک از حکایت‌های تذکره‌الاولیاء، مؤلف-راوی با مواجهه‌ای ویژه که به تعبیر آلتوسری می‌توان آن را استیضاح و فراخوانی (Interpellation) (۶۷-۱۳۹۵: ۷۲) نامید، اولین قدم را در بر ساخت سوژه‌های داستانی را بر می‌دارد. بدین صورت که در ابتدای هر فصل، عبارت‌های مسجع برای بازنمایی سوژه‌ها آمده است که هر کدام را به شکلی نشاندار به خرده‌دالها یا دال‌های محوری عرفانی منتسب می‌کند. به عبارتی دیگر در این مقدمات که به مثابه «راه ورود» یا «آستانه» روایی هر یک از حکایت‌های مفروض است، مؤلف-راوی، ذهن مخاطب را با پیش‌انگاشته‌های خود جلب می‌کند. ناگفته نماند این فراخوانی‌ها و خطاب‌ها با ایدئولوژی و امر طریقتی مؤلف-راوی که مبتنی بر عرفان عاشقانه و جنون‌برساخته منتسب به آن است، ارتباطی تنگاتنگ دارد. افزون بر اینکه هر کدام بر برجسب‌های هویتی چونان دلالتی مشروعیت بخش به سوژه‌های موضوع فراخوانی است. برای درک بهتر به تعابیر «آن هدف تیر ملامت و...»، «آن متمکن با کرامت و...»، «آن شیخ ملت» و «آن قتیل الله و...» توجه شود:

«آن هدف تیر ملامت، آن صدف در کرامت، آن مجرد رجال، آن مشرف کمال، آن خزانه فضایل، عبدالله منازل- رحمه‌الله علیه» (عطار، ۱۳۹۶: ۴۷۲).

«آن متمکن با کرامت و حقایق، آن متعین با اشارات و دقایق، آن مقبول طوایف، آن مخصوص لطایف، آن شیر مرغزار عشق و عقل ابوعبدالله محمد بن فضل- رحمه‌الله علیه» (همان، ۴۵۲).

«آن شیخ ملت، آن قطب دولت، آن زین اصحاب، آن رکن ارباب، آن صبح مشرق یشربی، [شیخ وقت] ابوعبدالله مغربی- رحمه‌الله علیه» (همان: ۴۸۸).

«آن قتیل الله، فی سبیل الله، آن شیر بی‌شده تحقیق، آن شجاع صدف‌ز صدیق، آن غرقه دریای مواج، حسین بن منصور حلاج- رحمه‌الله علیه» (همان: ۵۰۹).

۲-۲-۳- بازنمایی سبک زندگی سوژه‌ها

تبیین سبک زندگی سوژه‌های اجتماعی و متنی به امر سلیقه و مصرف آنها گره خورده است. با نگاهی به سلیقه و مصرف می‌توان به سبک زندگی و به تبع آن به تمایز اجتماعی سوژه‌ها دست یافت. بر همین اساس در تلقی بوردیو سبک زندگی وجه تجسم یافته ترجیحات و سلیق افراد است که به صورت عمل درآمده و قابل مشاهده است؛ به گونه‌ای که از طریق مصرف، فرد خود را طبقه‌بندی کرده؛ نیز از قبل دیگران طبقه‌بندی می‌شود (بوردیو، ۱۳۹۵: ۹۳). ناگفته نماند بازنمایی هویت-طبقه سوژه‌ها در دنیای کلاسیک بنا با پارادیم‌های حاکم بر کنش بازنمایی بویژه بازنمایی سبک زندگی و امر تنانه عموماً بسته و کلی‌گویانه است. حتی در روایت‌های داستانی اعم از تاریخی و داستانی محض که نیازمند بازنمایی دقیق امر واقع یا محسوس است، گشودگی لازم برای توصیف جزئیات زندگی سوژه‌ها وجود ندارد. بر همین اساس معمولاً راویان یا مؤلف-راویان اطلاعات محدودی از

شخصیت‌های خود ارائه می‌دادند. اما بر خلاف اغلب تذکرة‌های جمعی عرفانی مؤلف-راوی تذکرة‌الاولیاء همسو با معرفت‌شناسی عرفانی گشوده و قلندرانه خود به قصد الگوسازی عرفانی نیز مشروعیت‌بخشی به سوژه‌های خود با جزئیات بیشتری به بازنمایی سبک زندگی با تکیه بر عناصری همچون پوشاک، تغذیه، سخن گفتن و ژست‌های بدنی، عبادات و مناسک نیز تعلقات و دارایی آنها می‌پردازد.

۱-۲-۲-۳- پوشاک

لباس در نمایش زندگی نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند. هیچ فرهنگی وجود ندارد که در آن این موضوع صدق نکند. نوع لباس و پوشش نشان دهنده گرایش برای ایجاد طبقه و هویت است. پوشاک شیوه فوق‌العاده‌ای برای نمایش منزلت اجتماعی فراهم می‌کند و بیش از هر چیز دیگری مناسب این سبک از نمایش اجتماعی است چراکه هر جایی که می‌رویم آن را با خود حمل می‌کنیم (کاریگان، ۱۳۹۷: ۲۸۵). به عبارتی دیگر تفاوت در لباس بیانگر تفاوت طبقاتی است. هر لباسی آشکار کننده مقام و شرایط پوشنده آن است.

عارفان در مواجهه با زندگی روشی متفاوت در پیش گرفته؛ آگاهانه و خودخواسته لباسی متمایز از طبقات رایج اجتماعی برگزیدند که به شکلی نشاندار، همسو با هستی- معرفت‌شناسی آنان بود. در بازنمایی مؤلف-راوی تذکرة‌الاولیاء از جامه هویت- طبقه صنف عارف-زاهد معمولاً با «جامه صوف»، «پیراهن پشمین» و «کلاهی نم‌دین» حاکی از انضباط خاصی است، یاد می‌شود که آنان به مثابه سلیقه طریقتی خود بدان ملبس می‌شدند. این جامه‌های پشمی که معمولاً از تکه پاره‌های کهنه ساخته می‌شد علامت یک صوفی با گرایش به زهد بود که نه تنها او را از بقیه مردم حتی از طبقه عارف-عاشق متمایز می‌کرد:

«[محمد بن واسع] یک روز پیش قتیبه بن مسلم شد با جامه‌ی صوف. گفت: صوف چرا پوشیده‌ای؟ خاموش بود. گفت: چرا جواب ندهی؟ خواهیم که بگویم از زهد نه که بر خوشتن ثنا گفته باشم، یا از درویشی نه که از حق - تعالی - گله کرده باشم» (عطار، ۱۳۹۶: ۴۹). یا: «[محمد بن اسلم الطوسی] چون به نیشابور رسد، به میان شهر در آمد، پیراهنی پشمین پوشیده و کلاهی نم‌دین بر سر و خریطه‌ی کتاب بر دوش. مردمان چون او را دیدند، بگریستند و گفتند: «ما تو را بدین صفت نمی‌توانیم دید» (همان: ۲۴۸).

با استناد به بازنمایی مؤلف-راوی تذکرة‌الاولیاء و بر ساخت وی از هویت-طبقه سوژه‌های عارف-زاهد صوفیان زاهد چندین سال از یک خرقة پوستین استفاده می‌کردند؛ حتی شمار سال‌هایی را که یک زاهد از یک خرقة را استفاده می‌کند می‌توانست به عنوان نشانه زهد وی باشد که طبقه این گروه را در ساختار اجتماعی به شکلی خاص و ویژه نشان می‌دهد:

«[حبيب عجمی] در بصره خانه‌ی داشت بر چهار سو و پوستینی داشت که دایم آن پوشیدی» (همان: ۵۳). «نقل است که [یوسف اسباط] هفتاد هزار دینار میراث یافت و هیچ از آن نخورد و برگ خرما می‌بافت و از مزد آن قوت می‌ساخت و گفت: چهل سال از من بگذشت و مرا پیراهنی نو نبود و مگر خرقة‌ی کهنه» (همان: ۴۳۷).

بر ساخت هویت-طبقه صنف عارف-عاشق هم در بازنمایی مؤلف-راوی تذکرة‌الاولیاء متمایز است. در نمونه‌های زیر مؤلف-راوی با آوردن «جامه به رسم علما پوشیدن» و «لیس الاعتبار بالخرقة» هویت سوژه عارف-عاشق را کاملاً متفاوت با سوژه عارف-زاهد برمی‌سازد و با این روش جهان‌بینی و معرفت دو طبقه عارفان را در ساختار اجتماعی بیان می‌کند:

«نقل است که جنید جامه به رسم علما پوشیدی. اصحاب گفتند: ای پیر طریقت چه باشد اگر برای خاطر اصحاب مرقع درپوشی؟ گفت: اگر بدانم که به مرقع کاری برآمدی از آهن و آتش لباس سازی و درپوشمی. ولكن به هر ساعت در باطن ما ندا می‌کنند که: لیس الاعتبار بالخرقة، انما الاعتبار بالخرقة» (عطار، ۱۳۹۶: ۳۶۸).

گاهی هم طبقهٔ اخیر با توجه به معرفت ویژه‌ای که با خداوند داشتند نه انضباط خاص و مستمری بر خود الزام می‌داشتند و نه متناسب با ساختار پذیرفتهٔ جامعه خود رفتار می‌کردند:

«مرقعی نو و زیبا پوشیدن و دستاری قصب و خزی پوشیده، «نقل است که روزی استاد [ابوعلی دقاق] نشسته بود و مرقعی نو زیبا در پوشیده؛ و در عهد شیخ ابوالحسن برنودی یکی بود از عقلاء مجانبین. از در خانقاه در آمد پوستینی کهنه‌ی آلوده پوشیده» (همان: ۵۶۷). یا «نقل است که [ابوعثمان حیری] روزی به دبیرستان می‌رفت با چهار غلام، یکی حبشی و یکی رومی و یکی کشمیری و یکی ترک. و دواتی زرین در دست داشت و دستاری قصب بر سر و خزی پوشیده به کاروانسرای کهنه رسید» (همان: ۴۱۵).

۲-۲-۳- تغذیه

یکی از آشکارترین مؤلفه‌های برساخت هویت- طبقهٔ سوژه‌ها اجتماعی و متنی انتخاب خوراک یا گرایش به انواعی خاص از تغذیه است. طرز و سبک غذایی که مردم انتخاب می‌کنند، وجهی هدفمند و انتخاب شده از تصویری است که می‌خواهند با غذا خوردن از خود نمایش دهند و دیگران را نیز به تصویر دلخواهٔ برساخته از خود جهت دهند. از دیدگاه بورديو نوع و شکل مصرف افراد باعث می‌شود مرزبندی‌های اجتماعی، تفاوت و هویت اشخاص جامعه به وجود آید. مصرف صرفاً به عنوان پاسخ به نیازهای مردم مطرح نمی‌شود بلکه به منزلهٔ نظامی از نمادها و نشانه‌هاست که این نشانه‌ها و نمادها باعث تمایزیابی، تشخیص و مرزبندی‌های هویتی می‌شود (بورديو، ۱۳۹۵: ۲۹).

عارفان با توجه به هدفی که در پیش گرفتند هویت شخصی خود را بر مبنای الگوهای مصرف خاص ساختند به خصوص غذایی که برای خوردن انتخاب می‌کنند و از طریق انتخاب غذایی‌هایی خاص و ساده به عضویت در گروه اجتماعی متفاوت از طبقهٔ پیشین خود در آمدند و بدین ترتیب تمایز اجتماعی و هویت شخصی افراد جامعه بر اساس مصرف و سلیقه‌ی آنها شکل می‌گیرد. در نمونه‌های زیر، بازنمایی‌ای که مؤلف-راوی تذکره‌الاولیاء از تغذیهٔ طبقهٔ عارف-زاهد ارائه می‌دهد هویت-طبقهٔ آنها را در ساختار اجتماعی نشان می‌دهد. تعبیر و برچسب‌های هویتی «نان خشک در آب می‌زد» و «بیخ گیاه خوردی» بر آمده از نظام‌های انضباطی که طبقهٔ مذکور بنا به باور ایدئولوژیک بر بدن‌شان تحمیل می‌کنند:

«[محمد واسع] در ریاضت چنان بود که نان خشک در آب می‌زد و می‌خورد و می‌گفت: هر که بدین قناعت کند از همه خلق بی‌نیاز گردد و گاه بودی که از غایت گرسنگی با اصحاب به خانه حسن بصری شدی و آنچه یافتی بخوردی» (همان: ۴۹). یا «و کارهای او [عبدالله مغربی] عجب بود؛ و هر چیزی که دست آدمی بدان رسیده بودی نخوردی و بیخ گیاه خوردی؛ و مریدانش هر جا که بیخ گیاه یافتندی، پیش او بردندی تا به قدر حاجت به کار بردی؛ و بدین عادت کرده بود» (همان: ۴۸۸). یا «[ابوالحسن خرقانی] گفت: چهل سال است تا نان نپختم و هیچ چیز نساختم مگر برای مهمان و ما در آن طعام طفیل بودیم. و گفت: چهل سال است تا نفس من شربتی آب سرد یا شربتی دوغ ترش می‌خواهد. وی را نداده‌ام» (همان: ۶۲۱).

مؤلف-راوی تذکره‌الاولیاء در مقابل بازنمایی‌های انضباطی و سخت‌طبقهٔ عارف-زاهد، با تکیه بر عنصر هویتی تغذیه هویت-طبقهٔ دسته‌ای دیگر از عرفا یعنی طبقهٔ عارف-عاشق را که مقید به نظم و انضباط خاصی نیستند بازنمایی می‌کند:

«ابوحفص گفت: دیگی زیره‌با و حلوا فرمای تا بسازند؛ جنید اشارت به مریدی کرد تا بساخت» (همان: ۳۴۴). یا «نقل است که شبلی چهار ماه بوحفص را مهمانی کرد، هر روز چند لون و چند گونه حلوا آوردی. آخر چون به وداع او رفت: گفت اگر وقتی به نیشابور آیی، میزبانی و جوانمردی به تو آموزم گفت یا اباحفص چه کردم؟ گفت تکلف کردی و متکلف جوانمرد نبود مهمان را چنان باید داشت که خود را به آمدن مهمان گران نیایدت و به رفتن شادی نبودت، و چون تکلف کنی آمدن او بر تو گران بود» (همان: ۳۴۵). یا «[ابوحمزہ بغدادی] گفت: هر که را مأوی گاه او خدا بود، هرگز در غربت نبود. چون این سخن از من بشنوندند

با من انس گرفتند پس یکی گفت که: او را سوپق دهید. گفتیم: من سوپق نخورم تا با شکر و قند نباشد. در حال سوپقم دادند به شکر و قند چنان که خواستم» (همان: ۶۳۲).

۳-۲-۲-۳- سخن‌گفتن و ژست‌های بدنی

در کنش نشانه‌گذاری، زبان آشکارترین رسانه است در کنار آن حرکات بدنی نیز معنای آن را تقویت یا تضعیف می‌نماید. افزون بر اینها سایر کنش‌ها و انتخاب‌ها هم می‌توانند به شکل غیر مستقیم منجر به تولید معنا شود. به عبارتی دیگر زبان و حرکات بدنی اگرچه همیشه یا کاملاً خودآگاهانه نیستند، عموماً هدفمند و انتخاب شده بوده، به مثابه نوعی انضباط بدنی هویت افراد را مشخص می‌کند. بر همین اساس برای تبیین هویت سوژه‌های متنی باید به تمامی منابع زبانشناختی از سطح کلان متن و ژانر گرفته تا سطح خرد آوا که در شکل‌دهی گفتمانی قدرت نقش دارند (موتنر، ۱۳۹۷، ۱۹۵) رجوع کرد.

مؤلف-راوی تذکره‌الاولیاء بازنمایی هویت-طبقه سوژه‌های عارف نشاندار سبک سخن‌گفتن و ژست‌های بدنی به شکلی نشاندار آنها را توصیف می‌کند. در این برساخت هویتی، طبقه عارف-زاهد بنا به رابطه‌ای فاصله‌مند زبانی خوفناک و بدنی بسیار منضبط و بسته بازنمایی شده‌اند:

«نقل است که [ابراهیم ادهم] گفت: طواف کردم و دست در حلقه زدم و عصمت خواستم از گناه. ندایی شنیدم که: عصمت می‌خواهی تو از گناه. و همه خلق از من این می‌خواهند اگر من همه را عصمت دهم دریاها غفوری و غفار و رحیمی و رحمانی من کجا رود و به چه کار آید؟ پس گفتم: «اللهم اغفر لی ذنوبی» (عطارد، ۱۳۹۶، ۹۴). یا «نقل است که داوود طائی گفت: «بیست سال پیش امام ابوحنیفه بودم در این مدت او را نگاه داشتیم، در خلأ و ملأ سر برهنه ننشست و از برای استراحت پای دراز نکرد. او را گفتم: «ای امام دین! در حال خلوت اگر پای دراز کنی چه باشد؟ گفت: با خدای ادب گوش داشتن در خلوت اولی‌تر» (همان: ۲۱۲).

در مقابل زبان و ریتم بدنی طبقه عارف-عاشق همسو با معرفت‌شناسی عاشقانه و گستاخی مندرج در صمیمیت گشوده، بی‌پروا و رها بوده، انضباط برآمده از رسمیت را بر نمی‌تابد:

«نقل است که [ابوالقاسم نصرآبادی] یک روز در طواف، خلقی را دید که به کارهای دنیوی مشغول بودند برفت پاره‌ای آتش و هیزم بیاورد. از وی پرسیدند: چه خواهی کردن، گفت: می‌خواهم که کعبه را بسوزم تا خلق از کعبه فارغ آیند و به خدای پردازند» (همان: ۶۸۵). یا «جمله بر قتل او [حلاج] اتفاق کردند، از آنکه می‌گفت: انا الحق، گفتند بگوی هوالحق. پس بار دیگر حسین را بردند تا بردار کنند. صد هزار آدمی گرد آمدند و او چشم گرد می‌کرد و می‌گفت: حق، حق، حق، انا الحق» (همان: ۵۱۶).

۳-۲-۲-۴- عبادات و مناسک

عبادات و مناسک شکلی از انضباط بدنی است که بخش عمده‌ای از برساخت هویت-طبقه عارفان را در بر می‌گیرد عارفان بنا به باورشناسی ویژه خود سعی می‌کنند در زندگی خود فراتر از ریاضت لباس، تغذیه و موارد مشابه که جوهری از انضباط بدنی است به شکلی آشکارتر به مدیریت بدن خود پردازند. بعد فیزیکی یعنی، قد، وزن، لاغری و.. نشانه‌هایی پنهان از ظاهر هستند که به سهولت به شاخص‌هایی برای جهت‌دهی به نگاه دیگری یا طبقه‌بندی شدن ناآگاهانه در جایگاه اخلاقی یا اجتماعی خاص می‌انجامند و به شکلی عمدی به عنوان ابزاری برای اطلاع‌رسانی دوباره خود به دیگران به کار می‌رود (لوپروتون، ۱۳۹۶: ۱۱۳). عارفان، ریاضت‌ها را افزون بر انجام واجبات و مستحبات به شکلی مضاعف یا بازخوانی‌شده به انجام می‌رسانند و همین امر دلالت‌های ویژه و البته دلالت اجتماعی-فرهنگی ایجاد می‌کند. در بازنمایی مولف-راوی تذکره‌الاولیاء گاه به ریاضت‌های فروکاهنده طبقه عارف-زاهد بر می‌خوریم که در آن عزلت و گوشه‌گیری، نمازخواندن و روزه گرفتن‌های مداوم، تلاوت قرآن و بی‌خوابی و

غیره از جمله عبادات و کنش‌هایی هستند که طبقه مذکور با تن دادن به آنها بدن خود را به شکل نشاندار بازتولید کرده؛ هویت-طبقه خود را به صورت نمادین به اجرا می‌گذارند:

«ربیع بن خیشم گوید: برفتم تا اویس را بینم. در نماز بامداد بود. چون فارغ شد گفتم صبر کنم تا از تسبیح باز پردازد. درنگی کردم همچنان از جای برخاست تا نماز پیشین بگذارد و نماز دیگر بکرد. حاصل، سه شبانروز از نماز پرداخت و هیچ نخورد و هیچ نخفت. شب چهارم او را گوش می‌داشتم، خواب در چشم‌اش آمد» (عطار، ۱۳۹۶: ۲۳). یا «[ابوبکر کتانی] از اول شب تا آخر شب نماز کردی و قرآن ختم کردی، و در طواف دوازده هزار ختم قرآن کرده بود، و سی سال در حرم به زیر ناودان نشسته بود که در این مدت در شبانروزی یک بار طهارت کردی و مدت العمر خواب نکرد.» (همان: ۴۹۲). یا «طعام او [اویس قرنی] از آن بودی که گاه دانه خرما چیدی و شبانگاه بفروختی و در وجه قوت نهادی. و اگر خرما یافتی دانه‌ها بفروختی و به صدقه دادی و جامه او کهنه بودی که از مزابل چیدی و نماز کردی و باز هم دوختی و با آن ساختی و در وقت نماز بامداد بیرون شدی و پس از نماز خفتن بازآمدی و به هر محلی که فرو شدی کودکان وی را سنگ زدند و گفتی: ساق‌های من باریک است، خردتر بردارید تا پای من شکسته و خون‌آلود از نماز باز نمانم و مرا غم نماز است نه غم پای» (همان: ۲۵).

در مقابل ریاضت‌های فرو کاهنده طبقه عارف-زاهد به ریاضت‌های جانفزایی در صدا و کانونی‌سازی مولف-راوی تذکره‌الاولیاء نمود یافته که طبقه عارف-عاشق بدان متصف شده‌اند. این دسته از ریاضت حاکی از سبک زندگی بی پروا و تعاملی قلندرانه و تابوشکناکه سالک با خدا و هستی است:

«بایزید با جماعتی روی به بسطام نهاد در شهر افتاد. اهل بسطام به دور جایی به استقبال او شدند. بایزید مراعات ایشان مشغول خواست کرد و از حق باز می‌ماند. چون نزدیک او رسیدند شیخ قرصی از آستین بگرفت و رمضان بود به خوردن ایستاد. جمله آن بدیدند، از وی برگشتند. شیخ اصحاب را گفت: «ندیدیت مسأله‌ای از شریعت کار بستم همه خلق مرا رد کردند» (همان: ۱۴۱). یا «نقل است که شیخ بوسعید و شیخ ابوالحسن خواستند که بسط آن یک بدین آید و قبض این یک بدین شود. یکدیگر را بر گرفتند، هر دو صفت نقل افتاد. شیخ بوسعید آن شب تا روز سر به زانو نهاده بود و می‌گفت و می‌گریست و شیخ ابوالحسن همه‌ی شب نعره همی‌زد و رقص می‌کرد» (همان: ۵۸۲).

۵-۲-۳-تعلقات و دارایی‌ها

بخشی از برساخت عناصر هویت بر دوش تعلقات و دارایی‌هاست. تعلقات و دارایی از دوران قدیم تا امروز گاه شامل همسر، فرزند، خویشاوند و خدمتکار و غیره بوده؛ در بقیه موارد سایر موجودات و اشیاء منقول و غیر منقول را در بر می‌گیرد که نسبت‌یابی با آنها بر برساخت هویت سوژه اثر می‌گذارد. از این میان نقش نمادین دارایی‌ها در بازنمایی هویت افراد بسیار مهم است. ژان بودریار با تاکید بر این نکته بر این باور است که جنبه نمادین کالا بیش از استفاده و ارزش مربوط به نیاز زیستی و مادی آنهاست چرا که اشیاء با ایجاد دلالت‌های ضمنی ایجاد شده می‌توانند به گونه‌ای محسوس ساختارهای تکنیکی جامعه را تحت فشار قرار داده، دستخوش تغییر سازند (بودریار، ۱۳۹۷: ۱۷). تعلقات و دارایی‌های عارفان بنا به وضعیت اجتماعی دنیای قدیم نیز گرایش-های معرفتی-اجتماعی آنان، آنقدر متنوع یا چشمگیر نیست ولی همان مقدار هم به مثابه عواملی موثر در ریاضت، برای تبیین طبقاتی آنان مهم است. مولف-راوی تذکره‌الاولیاء در بازنمایی هویت-طبقه سوژه‌های موضوع بازنمایی از یک سو به تعلقات آنان همچون همسرگزینی و فرزندآوری همراه با طبقه همسر نیز پابندی یا امتناع از آنان می‌پردازد:

«نقل است که او [ابن سماک] عَزَب بودی. گفتند: چرا زن نکنی؟ گفت از آن که من طاقت دو شیطان ندارم» (همان: ۲۴۷). یا «و احمد جامه به رسم لشکریان پوشیدی. و فاطمه که عیال او بود در طریقت آیتی بود و از دختران امیر بلخ بود» (همان: ۳۰۳). یا «نقل است که [ابراهیم ادهم] چون از بلخ برفت، او را پسری مانده بود شیرخواره» (همان: ۹۱).

از طرفی دیگر با دقتی تمام دارایی‌های آنان را در قالب ابزار و پوشش توصیف می‌کنند:

«ابراهیم خواص» در توکل یگانه بود و باریک فرا گرفتگی و با اینهمه هرگز سوزن و ریسمان و رکوه و مقرض از وی غایب نبود. «همان: ۵۲۳». یا «مرا ابوعلی دقاق» در مرقع صوفیان رها کن و رکوه و عصایی به دستم ده که من شیوهی صوفیان دوست می‌دارم. «همان: ۵۷۵». یا «محمدبن اسلم الطوسی» چون به نیشابور رسید به میان شهر در آمد، پیراهنی پشمین پوشیده و کلاه می‌نمدین بر سر و خریطه‌ای کتاب بر دوش. «همان: ۲۴۸».

افزون بر اینها بازنمایی مشاغل و حرفه‌سوژه‌ها در تذکره‌الاولیاء نیز به مثابه‌شکلی از عوامل موثر بر دارایی به تبیین هویت-طبقه آنان کمک می‌کند: سقطی دست‌فروش بود؛ شقیق بلخی بازرگان بود؛ ابوحنفص نیشابوری شغل آهنگری داشت؛ ابواسحاق خواص خرمافروش بود و غیره.

۴- نتیجه‌گیری

در سنت تذکره‌نویسی جمعی عرفان ایرانی-اسلامی بنا به تلقی متمایز مؤلف-راویان تذکره‌ها از مفهوم هویت-طبقه نیز پشتوانه-های معرفتی برساننده آنها دو نظام روایی-گفتمانی بازنمایی هویت سوژه‌های عرفانی سامان یافته است که می‌توان هر یک از کتاب‌های طبقات‌الصوفیه خواجه عبدالله انصاری و تذکره‌الاولیای عطار را نمایندگان آن دو نظام دانست. در این نوشتار تلقی مؤلف-راویان دو تذکره مذکور به قصد سنخ‌شناسی سنت تذکره‌نویسی جمعی عرفانی تبیین گردید. مؤلف-راوی طبقات‌الصوفیه در برساخت هویت-طبقه سوژه‌ها به مواردی همچون نام، نام پدر، استادان، شاگردان، شهر، لقب، مذهب، شغل، وفات و مواردی از این دست آن هم به شکل گزارشی مستقیم و کوتاه می‌پردازد به طوری که معرفی کمینه‌ای برخی از سوژه‌ها از یک سطر تا یک پاراگراف در نمی‌گذرد و عمدتاً از توصیف سبک زندگی روزمره سوژه‌ها خبری نیست. در مقابل همان مؤلف-راوی در تداوم روایی متن گاه فضای زیادی را به تبیین اصطلاحات و مفاهیم عرفانی نیز مناجات‌گویی همسو با آن مفاهیم اختصاص می‌دهد. چنین تلقی‌ای از مفهوم هویت-طبقه در کانونی‌سازی و روایتگری خواجه عبدالله انصاری را می‌توان از یک سو حاصل پایبندی به سنت گردآوری حدیث دانست که مبنای تاریخنگاری اسلامی از جمله تذکره‌نویسی عرفانی است. سنتی که بنا به مبانی اعتقادی، شدیداً علاقمند بیان واقعیت صلب بوده؛ بر همین اساس گزارش مختصر و دقیق را بر هر گونه حاشیه‌روی ترجیح می‌داد. از سوی دیگر با پارادایم معرفتی-اجتماعی جهان کلاسیک هماهنگ است که عموماً از بازنمایی فردیت سوژه‌ها و کنش‌ها و وضعیت‌های منتسب به بدن آنها طفره می‌رفت.

در مقابل مؤلف-راوی تذکره‌الاولیاء به شکلی منحصر که در نوع خود حتی پیرو هم نیافت، در آستانه روایی بازنمایی هر سوژه موضوع بازنمایی با زبانی مسجع که حاوی چندین خطاب و نام‌دهی است، به فراخوانی آنها می‌پردازد. سپس در تداوم روایی با اختصاص دادن چندین صفحه به هریک از سوژه‌ها، جزییات سبک زندگی آنها را با تکیه بر عناصر برساننده هویتی همچون پوشاک، تغذیه، سخن‌گفتن، عبادات و مناسک نیز تعلقات و دارایی‌ها بازنمایی می‌کند. با نگاهی به بازنمایی عطار از سبک زندگی سوژه‌های عرفانی ضمن آنکه می‌توان به شکلی غیر مستقیم دو طبقه عارف-زاهد و عارف-عاشق را بنا به ریاضت یا سلیقه و مصرف متمایز آنها از هم تشخیص داد، در کلیت به هنر تیپ‌سازی مؤلف-راوی هم پی برد که بنا به معرفت‌شناسی عرفان عاشقانه، جنون برساخته و قلندرانگی بر آمده از آن بی‌محابا از جزییات زندگی سوژه‌ها نیز رهایی متصل به آن سخن می‌گوید.

با این وصف اگر در رویکرد اول نظم گفتمانی بر تبیین مفاهیم عرفانی بیشتر از ذکر جزییات سبک‌زندگی سوژه‌ها تاکید می‌کند و با کم‌گویی سوژه‌ها را خواسته یا ناخواسته در فضایی رسمی و دست‌نیافتنی-قدسی-نگه می‌دارد رویکرد دوم الگوسازی در قالب تیپ را ترجیح می‌دهد. منتهی اقتدار موقتی برآمده از خطاب و فراخوانی آستانه روایی در باب هر یک از مصداق‌های تیپ را

در ادامه روایت با افشای جزئیات زندگی و بدنمندی آنان سست کرده؛ از آنان تقدس‌زدایی می‌کند و این وجه واسازانه عرفان عاشقانه است که حتی در تذکره‌نویسی هم از استعلاء و اقتدار بر ساخته حول سوژه‌های عرفانی می‌گریزد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر اصول اخلاق پژوهش رعایت شده است.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- آلتوسر، لویی. (۱۳۹۵). *ایدئولوژی و ساز و برگ‌های ایدئولوژیک دولت*. ترجمه روزه صدرآرا. تهران: چشمه.
- انصاری، خواجه عبدالله. (۱۳۶۲). *طبقات‌الصوفیه*. تهران: انتشارات فروغی
- آلین رایت، اریک و دیگران. (۱۳۹۵). رویکردهایی به تحلیل طبقاتی، ترجمه یوسف صفاری، تهران: لاهیتا.
- بودریار، ژان. (۱۳۹۷). *نظام‌اشیاء*، ترجمه پیروز ایزدی، تهران: نشر ثالث.
- بورديو، پی‌یر. (۱۳۹۵). *تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر ثالث.
- پاترسون، مارک. (۱۳۹۸). *مصرف و زندگی روزمره*. ترجمه جمال محمدی و نرگس ایمانی‌مرنی. تهران: نی.
- جنکینز، ریچارد. (۱۳۹۴). *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: پردیس دانش.
- دانشور، حکیمه؛ تقوق، محمد و صالحی‌نیا، مریم. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی ابعاد شخصیت ذوالنون در سه تذکره (طبقات‌الصوفیه، تذکره‌الاولیا و نفحات‌الانس)، *ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء*، ۸ (۱۵): ۹۳-۱۲۴.
- راینسون، چیس اف. (۱۳۹۲). *تاریخ‌نگاری اسلامی*، ترجمه محسن الویری، تهران: سمت.
- روزنتال، فرانتس. (۱۳۶۵). *تاریخ تاریخ‌نگاری در اسلام*، ترجمه اسدالله آزاد، مؤسسه انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- ریمون-کنان، شلومیت. (۱۳۸۷). *روایت داستانی: بوطیقای معاصر*، ترجمه ابوالفضل حری، تهران: نیلوفر.
- صفری فروشانی، نعمت‌الله. (۱۳۷۹). فصلی در تاریخ‌نگاری اسلامی؛ *طبقات، تاریخ اسلام*، ۴: ۳۲-۷۱.
- عبداللهیان، حمید. (۱۳۹۰). خوراک، پوشاک، مسکن در قرن ششم و هفتم خورشیدی با استفاده از تحلیل متن کتاب تذکره‌الاولیا عطار نیشابوری. *نشریه نامه انسان‌شناسی*، ۱۳: ۷۱-۹۳.
- عطار نیشابوری و فریدالدین محمد. (۱۳۹۶). *تذکره‌الاولیاء*. تصحیح محمد استعلامی. تهران: زوآر.
- لوبرتون، داوید. (۱۳۹۶). *جامعه‌شناسی بدن*، ترجمه ناصر فکوهی، تهران: نشر ثالث.
- لینت‌ولت، ژپ. (۱۳۹۰). رساله‌ای در باب گونه‌شناسی روایت: نقطه دید، ترجمه علی عباسی و نصرت حجازی، تهران: علمی و فرهنگی.
- کاریگان، پیتز. (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی مصرف*، ترجمه سعید صدراشرفی، تهران: نشر گل آذین.
- کرون، پاتریشیا. (۱۳۹۵). *جامعه‌های ماقبل صنعتی: کالبدشکافی جهان پیشامدرن*. ترجمه مسعود جعفری. تهران: ماهی.
- لاج، دیوید. (۱۳۹۱). *هنر داستان‌نویسی (با نمونه‌هایی از متن‌های کلاسیک و مدرن)*، ترجمه رضا رضایی، تهران: نی.

لیندولم، چارلز. (۱۳۹۳). فرهنگ و هویت: تاریخ، نظریه و کاربرد انسان‌شناسی روانشناختی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.

موتنر، گرلینده. (۱۳۹۷). گفتمان و مدیریت از دریچه تحلیل گفتمان انتقادی، ترجمه روح‌الله عطایی، قم: نشر لوگوس.
نزهت، بهمن و حسینی، یحیی. (۱۳۹۷). روش‌شناسی زندگی‌نامه‌نویسی در ادبیات عرفانی (مطالعه موردی: تذکره‌الاولیاء عطار نیشابوری)، نقد و نظریه ادبی، ۳ (۲): ۱۴۳-۱۶۶.

یعقوبی جنبه‌سرایبی، پارسا و آی‌ناز بردی‌پور. (۱۳۹۷). بازنمایی طبقات عرفا در تذکره‌الاولیاء: ریاضت به مثابه سلیقه و مصرف، کهن‌نامه ادب پارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۹ (۲): ۱۶۵-۱۹۵.

یعقوبی جنبه‌سرایبی، پارسا و رحیمی، منصور. (۱۳۹۷). برساخت گفتمانی پیرنگ در گزارش‌های تذکره‌ای عرفانی: روایت‌های حلاج، فصلنامه نقد ادبی، ۱۱ (۴۲): ۸۵-۱۱۲.

